

נקודת מפגש: הכתיבה והקריאה של יומן אישי

טליה פפרמן

יפה ברלוביץ (עורכת), **ציפור פצועה: דורה בדר – יומן 1937-1933**, הקיבוץ המאוחד, תל-אביב, 2011, 448 עמודים.

בשנת 1933, כאשר החלה דורה בדר לכתוב את יומנה, היא כתבה: 'טוב שיש לי את היומן שלי. כשאני כותבת אני כמו שמדברת עם מישהו ואז אני מרגישה יותר טוב' (עמ' 30). כשבעים שנה לאחר מכן, כאשר ריאיינה יפה ברלוביץ את משפחתה וחבריה של דורה בקיבוץ מזרע, אמרה אחת ממכרותיה: 'כל כך לא התאים לה לכתוב יומן' (עמ' 448). הספר נקרא בין שני קטבים אלה: מבטה הפרטי, המופנם, האינטימי של כותבת היומן הנחשף מעיניה, והמבט הציבורי, החברתי.

כתיבת יומן פרטי הייתה פרקטיקה מקובלת בקרב חלוצים וחלוצות החל בראשית ימי העלייה השנייה. בקבוצות מסוימות אף נכתבו יומנים קבוצתיים.¹ כתיבת יומן בידי אנשים מן השורה נעשתה לרוב, כפי שגם דורה בדר מעידה על עצמה, לשם פורקן עצמי, הבנת החיים ומציאת היגיון בתוהו ובוהו של האירועים. עם זאת יומנה של בדר יוצא דופן בין היומנים שנכתבו בין שנות העשרים לארבעים בידי נשים מחוגי הפועלים ופורסמו בשנים מאוחרות יותר. בניגוד לקטעי יומן שכתבו נשים בחברה הקיבוצית ונמסרו לפרסום בידי הכותבות לבקשת עורכי קבצים שונים, יומן זה נכתב לצרכים פרטיים שלא על מנת להיחשף. כמו כן אין מדובר בקטעי יומן כי אם ביומן שנכתב כמעט מדי יום לאורך שנים מספר. לכן הוא מאפשר לעקוב אחר תהליכים ושינויים שחוו הכותבת וסביבתה. יתר על כן, בדר לא השתייכה לקבוצה של מנהיגות כמו רחל כצנלסון-שו"ר, סיפורה אינו דרמטי וטרגי

1 הידוע שבהם הוא קהליטנו: קובץ תרפ"ב – הגות, לבטים ומאויי חלוצים, בעריכת מוקי צור, ירושלים 1988. ראו גם אביבה אופז, "שאלת האשה" וקולן של נשים בחברה החלוצית לאורו של ספר הקבוצה, ישראל, חוב' 1 (2002) (להלן: אופז, שאלת האשה), עמ' 65-79.

בדומה לסיפוריה של נחמה אברונין-אברמסון ודמותה לא עוטר בהילה כמו דמותה של חנה סנש.² בניגוד ליומניהן של נשים אלה, יומנה של בדר 'אפרורי'. הוא גדוש ברשימות אינסופיות של מטלות ופעולות שמהן מורכבת שגרת היום-יום: סידור העבודה, אירועים ברפת, במטבח, במרפאה, אכילת שוקולד, קריאת ספר, שיחות, ויכוחים, ריבים, התרגויות. פכים קטנים של הקורות את הכותבת משולבים בתחושותיה: פחדים, כעסים, עצב, שמחה, תסכולים והתלבטויות, הרבה התלבטויות. על פי כל אלה מקוטלגים הימים בזה אחר זה על ידי דורה: 'יום שמח', 'יום קשה', 'יום עבודה נורא' ועוד. מבחינה זאת הקריאה ברפים רבים ביומן מעייפת, מתישה משהו ויוצרת הזדהות עם העייפות הפיזית והנפשית שמביעה דורה. בה בעת היומן הוא גם התגלמות של ההיסטוריה של חיי היום-יום כפי שנחוו על ידי בת התקופה.

בקריאה ראשונה עולה תמיהה מסוימת באשר לתרומה שיש בהוצאתו לאור של יומן מסוג זה, ומחשבה על הצורך בעריכה מחמירה יותר של החומר. אלא שמבעד לפרטי היום-יום ולחיי הפרטיים של הכותבת מצטיירת תמונה של תקופה. דרך חייה של אישה אחת מן השורה מתגלים החיים בקיבוץ בשנות השלושים; במקרה שלפנינו זהו קיבוץ מזרע שהוקם בשנת 1923 בידי עולים מהעלייה השלישית שהשתייכו לשומר הצעיר. בן זוגה של דורה, מנחם בדר, שהה חלק גדול מהתקופה שבה נכתב היומן הרחק מהבית, בשליחויות באירופה. בתם היחידה, תמר, התחנכה במוסד החינוכי בקיבוץ משמר העמק ודורה עצמה התגוררה בקיבוץ. היומן נכתב בתקופה שבה אירעו העלייה החמישית, רצח ארלוזורוב והמרד הערבי, ובגרמניה עלה היטלר לשלטון. כל אלה מוצאים את ביטויים ביומן הפרטי הזה.

מתוך היומן עולים דברים שאת חלקם, אם לא את רובם, אנו מכירים ממקורות אחרים על התקופה: קשיי ההתאקלמות, הקשיים הכלכליים, הקושי לקיים אינטימיות זוגית במסגרת הקיבוצית ועוד. אלא שיומן זה, על הכתיבה הכמעט יומיומית בו, הנמשכת ברציפות חמש שנים, מאפשר מבט מרחיב על חיי הקיבוץ בתקופה האמורה ופותח פתח לכמה תובנות. כך למשל עולה ממנו מרכזיותה של המשפחה בחייהם של חברי הקיבוץ. המשפחה הגרעינית, האמהות והזוגיות הם צירים מרכזיים בזהותה של בדר. השמחה והאושר שהיא חווה באמצעות ילדתה הקטנה תמר, שהיא לדבריה 'אוצר בשבילי' (עמ' 13), הגעגועים לילדה הנמצאת במוסד החינוכי הקיבוצי, הקושי שביחסים עם בת מתבגרת. לצד האמהות נפרשת ביומן מערכת היחסים הזוגית המורכבת והסוערת בין האישה שחיה בקיבוץ לבין הגבר שנמצא בשליחויות בארץ ובאירופה בענייני התנועה והיישוב.

בשנים אלה באו לארץ ישראל הוריו של מנחם מגרמניה ואמה האלמנה של דורה מרוסיה. היומן גדוש בתיאורי ההתעסקות שבהבאתם לארץ: בשיכונם בעפולה ובחיפה, בארגון משק ביתם ובטיפול בהם. כך נחשפת הדינמיקה של ההגירה שבה בני משפחה מצטרפים

2 ראו, יומנה של נחמה אברונין-אברמסון, כפי שנתגלה בעזבונו של בתה, גליליה, בעריכת רחל סבוראי וגילת גופר, תל-אביב 2000; רחל כצנלסון-שזר, אדם כמו שהוא: פרקי יומנים ורשימות, בעריכת מיכל הגתי, תל-אביב 1989; חנה סנש: חייה, שליחותה ומותה, תל-אביב 1952.

למי שהיגר לפנייהם ונגלה התהליך על פרטי פרטיו, על השמחה שבאיחוד המשפחה והיגע שבתמיכה – הטיפול בעניינים ביורוקרטים, הבריאות המתרופפת של המבוגרים ופתרון בעיות הקיום הכלכלי שלהם.

תשומת הלב, האנרגיות והמשאבים הנפשיים והכלכליים הרבים שהפנו הפרטים לענייני המשפחה עומדים בניגוד למחויבות חסרת הפשרות שהביעו כותבי וכותבות יומנים למסגרת הקבוצתית בשנות העשרים.³ עם זאת, הם מעידים על השוני שחל בנסיבות החיים ובצרכים הרגשיים של חלוצים וחלוצות צעירים שהתבגרו, נקשרו לבני ובנות זוג וילדו ילדים. כך מבהיר יומן זה במשהו את מקור החשד והחרדה שהביעו ראשי תנועת הפועלים כלפי המסגרת המשפחתית.⁴

תהליך הקליטה של המשפחה אירע במהלך מלחמה בלתי פוסקת לביסוס המשק הקיבוצי ולהרחבתו במציאות חומרית לא פשוטה. היומן מלמד על הקשיים הפיזיים של מי שבאו לארץ ישראל נחושים להפוך לחלוצים עובדי אדמה: החולי והעייפות מעבודה קשה, מתזונה לקויה, מאקלים שלא רגילים בו. מול מבטו הרומנטי של בעז נוימן על החוויה הפיזית של היות האדם חלוץ בארץ ישראל משקפת רשימה ארוכה של חוליים, של דורה ושל אחרים סביבה, את המציאות היומיומית של הגשמת החלום הציוני בדבר כיבוש הארץ בעבודת כפיים חקלאית.⁵ הנשיות ההולכת ונשמטת מן הגוף העייף והחולה, הרגליים הכואבות והשיניים הנעקרות גורמים לדורה לחוש לתאר את עצמה כ'אשה זקנה וחולה' (עמ' 57, 59). היא הייתה בת 34 בעת כתיבת הדברים. כל זאת התרחש תוך כדי הפקעת הפרטיות עקב מיעוט המשאבים הכלכליים והאידאולוגיה הסוציאליסטית-קולקטיביסטית. מן היומן עולה כי החיים לאורו של האתוס הסגפני של חוגי הפועלים נחוו לעתים כמציאות של צפיפות, של חיכוך מתמיד עם אחרים, של תנועה מתמדת ושל רעש.

הפקעת הפרטיות חרגה מהתחום החומרי. לא רק הבגדים הפרטיים הפכו לרכוש הקיבוץ; גם הזוגיות הייתה נחלת הכלל. חדר הזוג הכיל אורחים או דייר קבע שלישי (ה'פרימוס' הידוע לשמצה), שיחות טלפון פרטיות (ונדירות) התנהלו לאוזני החברים כולם והמשברים בזוגיות בין דורה למנחם נוהלו בידי נציגי התנועה בשם אינטרסים של הקיבוץ. הדחיסות והצפיפות בחיי הקיבוץ, הצורך לדווח על כל דבר ועניין והקושי הפיזי בעבודה יצרו צפיפות נפשית, תחושת מחנק שנחותה כפי הנראה לא רק בידי דורה המייחלת: 'אני רוצה קצת לעוף מפה למקום חדש' (עמ' 52).

אחד הערוצים להתמודדות עם הצפיפות והמחנק היה התנועה המתמדת. אנשי הקיבוץ הרבו לנסוע. הם יצאו מהקיבוץ לטיפול בבריאותם, לסידורים ביורוקרטיים לצורך עזרה

3 אופז, שאלת האשה.

4 ראו, דבורה ברנשטיין, "בין האשה-האדם ובין אשת הבית": אשה ומשפחה בציבור הפועלים היהודי העירוני בתקופת היישוב, בתוך: אורי רם (עורך), החברה הישראלית: הבטים ביקורתיים, תל-אביב 1993, עמ' 83-103.

5 בעז נוימן, תשוקת החלוצים, תל-אביב 2009.

למשפחה. גם דורה נסעה לחיפה, לתל-אביב או לירושלים, לטבריה או לעפולה, ולבסוף לטרייסט ולגרמניה. היומן רווי תנועה במרחב – נסיעות והליכות ברגל ממקום למקום וסידורי נסיעה לעיר או לארץ אחרת. ומסביב נעים באינטנסיביות גם מכתבים. הם נכתבו ונקראו, נשלחו והתקבלו כמעט מדי יום. הם היו הקול היוצא החוצה והקשר עם מי שחי בארצות רחוקות, בעיר הגדולה, או נמצא זמנית בנסיעה, או הרחק במקום בו היה פעם הבית. כל אלה מלווים ברעש השיחות המתקיימות על כל סוגיהן, שיחות רבות מספור על ענייני התנועה, ענייני הקיבוץ, על ענייני חברים, סכסוכים בינאישיים ועוד. בכתבתה של דורה נוצרת צמידות בין רחש השיחות לגשם הטורד בחוץ (עמ' 67) ולתחושה של קור פיזי (עמ' 26), משל היו כוחות הטבע ושיחות הקיבוץ אחד.

לנוכח הצפיפות, האינטנסיביות של מגע עם אחרים והיעדר הפרטיות, מתגבשת הבנה לפרקטיקה הרווחת של ניהול יומנים. נראה כי המרחב הפרטי היחיד שהתאפשר היה בתחומי פנקס או מחברת. אך גם כאן היה קושי. היעדר הפרטיות כנורמה חדר גם למערכת הזוגית ומנחם, בן זוגה של דורה, קרא ביומנה ללא רשות, העביר ביקורת על רגשות שהביעה בו ואף ניסה, למורת רוחה, לחזור ולקרא ביומנה. הרצון והצורך ליצור מרחב פרטי הפכו את המבט החוצה מתוך היומן למקום הפרטי של דורה בדר. מתוכו היא התבוננה על סביבתה ומבטה תחם עבורה מרחב, ולו נפשי, של עצמיות והתנגדות. היא התבוננה בקיבוץ והבחינה בשניות בחיי הקהילה שלה: צועקים ואחר כך רוקדים (עמ' 68), אוכלים שוקולד שנקנה בכסף פרטי ואחר כך מעבירים ביקורת על עצם הקנייה (עמ' 78), יש מי שמדבר ויש מי שעושה (עמ' 89).

מתוך התבוננותה בעצמה ובסביבתה עולה שוב ושוב מודעותה לקושי ולמורכבות בחייהן של נשים במסגרת הקיבוצית, הזוגית והמשפחתית; מודעות שהתגבשה למה שלימים כונה 'מודעות פמיניסטית'. דורה מותחת ביקורת על אי השוויון ביחסי הכוחות הזוגיים, בהם האישה הנאמנה מחכה בבית ולגבר הנוסע יש נשים אחרות ככל נסיעה. היא מבחינה בצביעות ובמוסר הכפול של גברי הקיבוץ שמנצלים בחורות 'חופשיות' ואחר כך לועגים להן, ומתמרדת נגד התפקיד הכפול שהוטל עליה: להיות עובדת בקיבוץ ומטפלת במשפחתו של בן זוגה לאחר שעות עבודתה.

באותה מידה דורה מודעת לעובדה כי היא מושא גם למבט חברתי. לכן, למשל, היא מוותרת במודע ובמופגן על מקומה בהסעה לקונצרט לטובת אחרים. פעמים אחרות היא שותקת ואינה מגיבה על המבט. אך כאשר היא תופסת את המבט הקבוצתי כביקורת לא מוצדקת עליה, היא מתקוממת נגדו ביומנה מתוך רגשות עמוקים של כעס ועלבון: 'אני יודעת שעושים לי רעה גדולה' (עמ' 96).

לצד המבט הבוחן עולה מתוך היומן גם העיוורון. אלה אותם מרחבים חברתיים ופוליטיים שדורה, החיה בתוכם, אינה מביעה הכרה בקיומם. כך, בעודה מתלוננת על התנשאותם של יוצאי גרמניה על יוצאי רוסיה, היא אינה מבחינה בהתנשאות שלה, היהודייה האירופית, על הערבים: 'בירות היא עיר אירופאית, יפה עם טעם ונוחיות אירופאית, בכל

זאת מורגש כאן הטעם של הערכים של המזרח' (עמ' 112). באותה מידה, כשליחה בגרמניה ובצ'כוסלובקיה בשנת 1937, יומנה כתוב כרשימה מתמשכת של בילויים, של טיולים, של פגישות עם אנשים, של קונצרטים, של בתי קפה ושל בגדים חדשים שנתפרים עבורה, משל לא התקיימו היטלר ורדיפות היהודים ההולכות ומחריפות באותה תקופה בדיוק ובאותו מקום שבו שהתה.

הגילוי של אזורי העיוורון מנכיח את מבטו/ה של הקורא/ת ביומן ממרחק הזמן. אכן, בספור יומנה של דורה בדר יש מבטים נוספים הנשלחים אליו ממרחק הזמן: מבטה של הבת, תמר, שגילתה את היומן בשנת 1986, פותח את הספר ומעלה את סיפור גילוי של היומן ואת ההתלבטויות בדבר ערכו ההיסטורי וחשיבות פרסומו. מבטן של החוקרות אייל כפכפי ויפה ברלוביץ, שדחפו לפרסום היומן, מובא בצורת שלוש תוספות הסוגרות את הספר. בתוספת הראשונה מובאות הערותיה המפורטות והסבריה של אייל כפכפי ז"ל על האנשים הנזכרים ביומן ועל מציאות החיים בארץ ישראל בעת כתיבת היומן. זהו מידע חשוב למי שלא מצוי בהיסטוריה של היישוב ובסוגיות העקרוניות שהעסיקו את תנועת השומר הצעיר, את אנשי היישוב ואת הנהגתו. את שתי התוספות האחרות כתבה יפה ברלוביץ והן כוללות 'שתי קריאות' ביומנה של דורה בדר. הראשונה, ביוגרפיה 'ציבורית' המגוללת את תולדות חייה של דורה בצורה כרונולוגית והשנייה, ה'פרטית', מתעמקת בניתוח תמטי של יומנה. בתוך הביוגרפיה ה'ציבורית' מובא גם מבטה של דורה בדר עצמה, שכתבה בשנים מאוחרות יותר את זיכרונותיה. מבטם של הקוראים על דורה בדר חושף את נקודות העיוורון שלהם, שמקורן בחלקיותו של היומן, בעובדה כי הוא חושף לפנינו את דורה במשך חמש שנים בחייה, ומנקודת מבטה בלבד.

מן היומן עולה דמותה של אישה אשר כפי שברלוביץ כתבה, 'מקוננת ומבכה את חייה בקיבוץ, ובעיקר מתלבטת ומתחבטת ומתקשה להחליט איך לחיות את חייה, במעין אומללות מעוררת רחמים'⁶. אולם באחרית הדבר שכתבה ברלוביץ, ובה היא מגוללת את הביוגרפיה של דורה, מתגלה אישה פעלתנית ודעתנית, אשר טרם הגירתה הייתה פעילה בתנועות פוליטיות, נאסרה, עברה עינויים קשים ושרדה תוך גילוי תושייה ותעוזה. מראיונות עם בני משפחה ועם חברים מצטיירת דמותה כפי שהשתקפה בציבור: אישה דעתנית, בעלת ביטחון וסמכות, חזקה וישירה. ואילו בזיכרונות שכתבה בדר עצמה בשנים מאוחרות יותר עולה נימת פיוס כשהיא רואה את השנים המאוחרות של חייה כ'ימים שטופי אור' (עמ' 420).

כך מוצבים היומן והאוטוביוגרפיה זה מול זה, וכל אחד מהם מעיד על חלקיותו של רעהו. היומן כדיווח בלתי אמצעי של העדה המספרת את חייה מגלה חלק אחד, פרטי ומוסתר, מחייה של דורה בדר בשנות כתיבתו. הוא חושף את פגיעותה ואת תפיסתה את עצמה כאומללה ודחוייה. מנגד, האוטוביוגרפיה ממרחק השנים מעמעמת ומכסה על הקושי

6 יפה ברלוביץ, 'כמה מילים על היומן "ציפור פצועה", על כותבת היומן – דורה בדר, ועל הסיפור שלי מאחורי דברים', www.tapuz.co.il/blog/ViewEntry.asp?EntryId=2010618&t=1

הרגשי ועל סבלה הנפשי. ואילו הסובבים אותה חושפים את הממד ה'ציבורי', החלקי אך הבלתי נפרד מהאישה ומהאדם דורה בדר.

האם עדיף היה לו המידע המובא בשני חלקי אחרית הדבר שהוסיפה ברלוביץ נמסר לקוראים בתחילת הספר, למען יוכלו להכיר את דורה על כל מורכבותה בקריאה ראשונה? התשובה שלילית, שכן בדרך בה בנוי הספר אנו כקוראים מאומתים עם נקודות העיוורון שלנו עצמנו, עם השיפוט שהפעלנו במהלך הקריאה ועם חלקיותו של מבטנו הן כקוראים והן כהיסטוריונים.

הסתירות שמעלה המפגש בין המבטים השונים על חייה של דורה מאירות את המורכבות של זהות הפרט ובה בעת גם את המורכבות של המלאכה ההיסטוריוגרפית. כך מודגשת הזהירות המתחייבת בהתנהלות מול מקור מפורט ואוטנטי כמו יומן זה ובפרשנות שיכולה להיות מוענקת לו על ידי חוקרים. נוסף על כך מתחדדת החשיבות שבהצלבת מקורות כדי להשיג תמונה רבת ממדים למה שנראה במבט ראשון ברור, מוכר ואולי אף חד ממדי. לכן צדקה יפה ברלוביץ כאשר כינתה את הספר 'מארז' (עמ' 7). הספר כפי שהוא מובא אינו רק יומן, כי אם מפגש בין הכותבת, הקוראים והחוקרות המתווכות ביניהם, שזורות את ה'פרטי' וה'ציבורי' זה בזה ומבהירות את חשיבותם של חיי היום-יום בהבנת היסטוריה חברתית בכלל ואת ההיסטוריה של הנשים בפרט.